

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BİR ÇÖPÇATANLIK AJANSI: TESHİL-İ İZDİVAÇ VE TEŞKİL-İ AİLE İDAREHANESİ

A MATRIMONIAL AGENCY IN THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD: THE OFFICE OF FACILITATING MARRIAGE AND FAMILY FORMATION

Fatma TUNÇ YAŞAR*

Öz

İkinci Meşrutiyet dönemi yayımlarında Osmanlı nüfusunun genel olarak azaldığı, ilk evlenme yaşının yükseldiği, evliliklerin oransal olarak düştüğü ve aile yapısının bozulmaya başladığı yönünde bir gündem söz konusudur. Bu gündemin ortaya koyduğu endişeler, İttihat ve Terakki hükümetinin nüfus ve aile politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamış, evlilik üzerinde tartışılan bir kamu meselesine dönüşmüştür. Yusuf Cemil Bey, 1911 yılında evliliği ve aile kurmayı kolaylaştırmak amacıyla İstanbul Çemberlitaş'ta Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'ni kurmuştur. Bu İdarehane yayımladığı programında, İttihat ve Terakki hükümetinin özendirici nüfus ve evliliği teşvik politikalarına atıf yaparak vatani bir hizmet ifa ettiğini iddia etmekte ve teşebbüs-i şahsi olarak nitelendirdiği bu girişimini İkinci Meşrutiyet döneminin bir kazanımı olarak görmektedir. Osmanlı siyasi otoriteleri ise cemiyet olarak tanımlayamadıkları bu kurumu ticari faaliyet gösteren "bir nevi kulüp" olarak nitelendirmektedirler. Bu makale, İdarehane'nin açılmasına dair Osmanlı siyasi otoritelerince düzenlenen yazışma ve belgeler ile İdarehane'nin kendini tanıtmak için yayımladığı Program üzerinden Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin kuruluşunu, statüsünü ve çalışma tarzını irdelemektedir. Bu bağlamda, kuruluş amacını nüfusun artması yönündeki teshil-i izdivaç politikasına dayandıran İdarehane'nin İkinci Meşrutiyet atmosferinde evlilik arayışını piyasaya dönüştüren bir ticarethane olarak faaliyet gösterdiğini ve bu haliyle de Osmanlı toplumunu yeni bir evlilik arayışı pratiği ile tanıştırdığını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler

İkinci Meşrutiyet, Aile, Nüfus, Evlilik, Teshil-i izdivaç.

Abstract

In the publications of the Second Constitutional period, there was an agenda that the Ottoman population has generally decreased, the age of first marriage has increased, the rate of marriage fell and the family structure began to deteriorate. This agenda played an important role in shaping the policies of Union and Progress government on population and family and marriage as a topic became a public matter to be discussed on. In 1911, Yusuf Cemil Bey established The Office of Facilitating Marriage and Family Formation to promote marriage and family establishment in Çemberlitaş, Istanbul. In its published program, the Office claimed that it is performing its national duty by referring to the incentive population and marriage promotion policies of the Union and Progress government and evaluated its initiative as a private enterprise, which is the achievement of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, ftyasar@yildiz.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8623-4822>

Gönderim Tarihi: 05.03.2020
Kabul Tarihi: 09.07.2020

Second Constitutional era. Ottoman political authorities, on the other hand, described this institution, which they cannot define as a community (cemiyet), as a kind of commercial club. This article examines the establishment, status and working manner of the Office of Facilitating Marriage and Family Formation by focusing on the writings and documents issued by political authorities and the Program published by the Office to introduce itself to the audience. In this context, it claims that although the Office legitimized its establishment according to the policy of facilitating marriage to increase population, the Office operated as a commercial enterprise that turned the search for marriage into a market in the atmosphere of Second Constitutional period and thus introduced the Ottoman society to a new practice of seeking marriage.

•

Keywords

The Second Constitution, Family, Population, Marriage, Facilitating marriage

GİRİŞ

Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin 1911 yılında evliliği kolaylaştırma misyonu çerçevesinde evlenmek isteyen kadın ve erkeklere aracılık eden bir kurum olarak faaliyete başlaması, İkinci Meşrutiyet döneminin sosyo-kültürel atmosferi ve Osmanlı siyasi elitinin nüfus, aile ve evlilik politikalarıyla yakından ilgilidir. İkinci Meşrutiyet dönemi yayınlarında Osmanlı nüfusunun giderek azaldığı, kadın ve erkekler arasında ilk evlilik yaşının yükseldiği ve aile hayatının bozulmaya başladığı yönünde bir gündem söz konusudur. Bu gündem İttihat ve Terakki hükümetinin nüfus ve aile politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamış, evlilik üzerinde tartışılan bir kamu meselesine dönüşmüştür. Bu minvaldeki politika ve girişimler ise evliliğin kolaylaştırılması anlamına gelen teshil-i izdivaç kavramı ile ifade edilmektedir. İkinci Meşrutiyet döneminde teshil-i izdivaç, nüfus ve aile politikası olarak evliliği özendirme, teşvik etmek ve yaygınlaştırmak için evliliği zorlaştıran adet ve geleneklerle mücadele etmek, evlilik kampanyaları düzenlemek, izdivaç cemiyetlerinin kurulmasını teşvik etmek ve izdivaç ilanları yayımlamak gibi çeşitli teşebbüsleri kapsamaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde teshil-i izdivaç politikası esas olarak Osmanlı nüfusunun giderek azaldığı ve evliliklerin çeşitli nedenlerle zorlaştığı varsayımına dayanmaktadır. Kırım Savaşı (1853-1856), 93 Harbi (1877-1878) ve Balkan Savaşları (1912-1913) gibi savaşlar ve sonrasında yaşanan göç hareketleri dolayısıyla İstanbul'un nüfusunda ve demografik yapısında ciddi değişimler gözlenmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren de özellikle Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan gelen göçler sebebiyle İstanbul'un nüfusu hızla artmıştır. İstanbul göç dalgalarında bir "istasyon" vazifesi görse de şehre önemli miktarda nüfus yerleşmiştir (Koç, 2010, s. 185). Bununla birlikte yirminci yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'un nüfusunda ve doğurganlık oranında düşüş gözlemlenmektedir. 1885 yılında 873 bin civarında olan İstanbul'un nüfusunun 1906 yılında 700 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu durumda on dokuzuncu yüzyıl boyunca artan İstanbul nüfusunun yirminci yüzyılın başlarında azalmaya başladığı gözlemlenmektedir (Toprak, 1994, s. 110). Duben ve Behar, demografik verilere dayanarak evlilik, aile ve doğurganlık üzerine yaptıkları çalışmalarında 1907 yılında 3.88'lik toplam doğurganlık oranı ile İstanbul'un sanayileşme öncesi Avrupa nüfuslarının normal doğurganlık oranlarının altına düştüğünü ifade etmektedirler. Duben ve Behar'ın tespitlerine göre doğurganlık oranındaki bu düşüş çok daha önceden başlamış olup kadınların evlenme yaşının gittikçe yükselmesi bunda önemli bir etkidir. Nitekim yüzyılın ilk kırk yılı boyunca kadınların ortalama evlenme yaşında devamlı ve hızlı bir yükselme gözlemlerken erkeklerin ortalama evlenme yaşının sabit kaldığını tespit etmişlerdir (Duben ve Behar, 1998, s. 179).

Doğurganlık oranının düşmesi, evlilik yaşının yükselmesi, evliliklerin azalması, aile hayatının bozulması ve nüfusun azalması gibi meselelerin devletin doğrudan ilgi alanına girmesi ve bir kamu meselesine dönüşmesi savaşlar, toprak kayıpları, göçler ve salgın hastalıklar gibi on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşanan gelişmelerle ilgili olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve sosyo-kültürel değişim süreciyle de yakından ilgilidir. Osmanlı siyasi otoritelerinin nüfusun azalmasından duyduğu endişe, Gülhan Balsoy'un ifade ettiği üzere nüfusu, ekonomik, askeri ve mali gücün kaynağı olarak gören ve nüfusun kompozisyonunu, kontrolünü, düzenlenmesini ve gözetimini yeni görevleri arasında kabul eden modern devlet refleksi ile açıklanabilir. Buna ilaveten milliyetçilik hareketleri ve toprak

kayıpları dolayısıyla bu dönemde uygulamaya konan pronatalist politikaların daha çok Müslüman nüfusun artması yönünde bir isteğe karşılık geldiği görülmektedir. (Balsoy, 2016, s. 7). Balsoy'a göre on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren pronatalist politikalar, hamilelik ve doğumun tıbbileştirilmesi, ev kadınlığının profesyonelleştirilmesi (Tunç Yaşar, 2019, s. 604-605) ve kürtaj yasağı gibi uygulamalar ile kendini göstermiştir (Balsoy, s. 1). Nüfusun artmasına yönelik tüm bu politikalar ise ulus inşası, Osmanlı yurttaşı yetiştirme ve yeni aile yapısını oluşturmaya hizmet etmektedir (Altınbaş, 2014, s. 115).

Demografik değişimin yanında on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta eğitim alanında olmak üzere yoğunlaşan reform programları Osmanlı toplum ve aile hayatında ciddi değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Yeni açılan mektepler ve zorunlu eğitim dolayısıyla eğitim seviyesinin yükselmesi, matbuat, ulaşım ve haberleşme alanında yaşanan gelişmeler nedeniyle yerelliğin çözülmesi ve modernleşme unsurlarının toplum ve aile hayatına nüfuz etmesi gibi birçok neden evlilik ve aile kurma telakkilerinde ciddi değişim ve dönüşüme yol açmıştır. 1860'lardan itibaren geleneksel evlilik tarzları eleştirilmeye başlanmış ve özgür evlilik seçimi bir tema olarak dönemin edebi eserlerine konu olmuştur (Duben ve Behar, 1998, s. 103). Nitekim Şinasi tarafından 1859'da kaleme alınan ve Batılı tarzdaki ilk piyes olarak kabul edilen *Şair Eolenmesi'*nde görücü usulü evlilik eleştirilmektedir (Şinasi, 2018).

Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde kadınlara yönelik dernek ve yayınların artması, kadınların İstanbul'un sosyal hayatında daha görünür olması ve okul, banka ve posta ofisi gibi birçok alanda çalışmaya hayatına dâhil olması evlenme yaşında ve evlilik beklentilerinde değişimi beraberinde getirmiştir. Eş bulmak, aile kurmak, iyi bir evlilik yapmak gazete ve dergilerin günlük konuları arasına girmiştir. Bu dönemde yayımlanan kadın dergilerinde milletin ıslahı için ailenin ıslahının gerektiği, ailenin ıslahı için ise evlilik usullerinin ıslahının zorunluluğuna dikkat çekilmektedir. Evlilik usulleri konusunda yayımlanan yazılarda ise düğün hazırlıkları sırasında yapılan masrafların fazlalığı, görücü usulü evliliğin sakıncaları ve evlenecek olan kadın ve erkek arasında ruh ve mizaç açısından uyumun zorunluluğu öne çıkan konular arasında yer almaktadır (Keçeci Kurt, 2015, s. 1080-1081).

Zafer Toprak, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı henüz başlamadan yayın hayatına başlayan ve ücret karşılığında çok sayıda evlilik ilanı yayımlayan *Musavver Malumat-ı Nafia* dergisinde yayımlanan izdivaç ilanları üzerine yaptığı çalışmasında alafranga bir usul olarak nitelendirdiği ilan vasıtasıyla evliliğin, taraflara yaşam tarzı, servet, gelir, eğitim düzeyi, beğeniler, yaş ve fiziksel özellikler gibi birçok hususta bireysel tercih ve beklentilerini karşılama imkânı vaat ettiğini ifade etmektedir (Toprak, 1988, s. 44-46). Dergide "İlancılık ve İzdivaç İlanları" başlığıyla yayımlanan yazıda geleneksel evlilik arayışı usulleri ve özellikle de görücü usulü evlilik eleştirilmekte, buna karşılık Avrupa'da yaygın kabul gören ilan vasıtasıyla evliliğin sunduğu imkânlar okuyucuya aktarılmaktadır (*Musavver Malumat-ı Nafia*, 1914, s. 220). Evlilik ilanını gönderen bir erkek "kimsesizlere pederlik vazifesini ifaya teşebbüsten" dolayı dergiye teşekkür etmekte, birçok kimsenin kendisi gibi evlenmek istediği halde evlenemediğini, kolcu kadın veya mesire mülakatı vasıtasıyla evlenenlerin ise birçoğunun mesut olamadığını ifade etmektedir (*Beni Okuyunuz*, 1914, s. 13).¹

1916 yılında Müslüman kadınlara çalışma imkânı sunmak amacıyla kurulan *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi* de 1918 yılında "zorunlu evlilik" politikası çerçevesinde bir İzdivaç İdarehanesi kurmuş ve evlenmek isteyen adayların ilanlarını dönemin gazetelerinde yayımlamıştır (Karakışla, 2015, s. 193). Kazım Şinasi, *Yeni Mecmua'*da Cemiyeti'in izdivaç ilanı yayımlamasına binaen yazdığı yazısında tacirin ücret karşılığında gazeteye ilan verdiği gibi izdivaç ilanı yayımlamanın doğru olmadığını, suiistimallerin ve hatta felaketlerin önüne

¹ *Musavver Malumat-ı Nafia* dergisinin 16., 17. ve 18. sayıları *Beni Okuyunuz* ismiyle yayımlanmıştır.

geçmek için evlilik ilanlarına güvenilir bir kurumun aracı ve denetçi olması gerektiğini ifade etmekte ve bu nedenle de Cemiyet'in aracı kurum olarak evlilik ilanı yayımlamasını takdir ile karşılamaktadır (Kazım Şinasi, 1918, s. 238). 1918 yılında yayımlanan *İzdıvaç* dergisi ise evlilik arayışını tam anlamıyla bir ticarete dönüştürmüş ve ilk sayısından itibaren izdıvaç ilanları yayımlayarak çöpçatanlık ajansı gibi faaliyet göstermiştir (Tunç Yaşar, 2019, s. 2606).

EVLİLİĞİN TEŞVİK EDİLMESİ BAĞLAMINDA TESHİL-İ İZDİVAÇ POLİTİKALARI

Nüfusun azalması dolayısıyla evliliğin teşvik edilmesi düşüncesinin 1908 öncesinde de çeşitli şekillerde gündeme geldiği görülmektedir. Giresun'da 1864 yılında gerçekleşen bir evlendirme kampanyası gereksiz masrafların yapılması dolayısıyla evliliklerin zorlaştığını ve dolayısıyla nüfusun artmadığını gündeme getirmektedir. Kampanya bağlamında bölgeye gönderilen Ali Rıza Bey, bu etkinliğin nüfusun çoğalmasına, ırz ve namusun korunmasına ve aşırı düşün masrafları dolayısıyla borçlanmanın önüne geçilmesine fayda sağlayacağını ifade etmektedir (Yüksel, 2014, s. 325). Sadaret'e gönderilen bir bilgilendirme evrakında, bu proje dâhilinde Giresun ve çevresinde yaklaşık bir aylık bir süre zarfında 642 çiftin evlendirildiği bildirilmektedir (Yüksel, s. 326).

Evliliğin teşvik edilmesi için somut politikaların uygulanmasına dair gündem Osmanlı süreli yayınlarında da görülmektedir. 1 Nisan 1885 tarihli, *Mecmua-ı Ebuzziya* dergisinde "İzdıvaç" başlığı ile yayımlanan bir yazıda evliliğin faydaları anlatılmakta ve erken yaşta evlilik için uygulanabilecek politikalar tartışılmaktadır. Yazar bir arkadaşının bu bağlamdaki sözlerini şu şekilde aktarmaktadır:

Halkımızı mümkün olduğu kadar erken izdıvaç etmeye teşvik ediniz ve izdıvaç edenleri tehhüllerinin ilk senesi vergisinden muaf tutarak onların vermeleri lazım gelen vergiyi bekâr kalan eşhasın vergisine zam ediniz. Bir hükümet ne kadar ziyade mütehhil tebaaya malik olursa cinayet vukuatı o nispette tenakus eder. Mehakim-i cezaiyenizin defterlerini açarak bir kere nazar-ı tetkikten geçirin. Asılmış veya müebbeden küreğe mahkûm olmuş bir reis-i aileye tesadüf ederseniz ona mukabil yüz bekâr görürsünüz (Mecmua-i Ebuzziya 1885, s. 1524).

Süleyman Tevfik de, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında basılan *Nasıl İzdıvaç Etmelidir* isimli tercüme kitabında başlangıçta çok sade bir şey olan evliliğin zamanla eklenen adetler ve icatlar nedeniyle çok karışık ve mühim bir mesele haline geldiğini ifade etmektedir. Süleyman Tevfik'e göre evliliğin başlıca maksadı aile saadeti ve nüfusun artmasıdır. Yüce ve mukaddes bir mesele olan evliliğe adi ve hakir gündemlerin dâhil edilmesi dolayısıyla evlilik karmakarışık bir hal almıştır. "Neticesinde saadet-i aile ve teksir-i nüfus-ı beşeriyeden başka bir şey düşünülmemesi lazım gelen izdıvaç, zamanımızda o derecelere gelmiştir ki, artık bunun ıslahı için tedabir-i seri'a ve kat'ıye icrası lüzumu baş göstermiştir. Bugün cemiyet-i beşeriyede izdıvaçtan başlıca kastedilen şey teksir-i servet ve seman, itfa-yı ateş-i shevani ve emsaliyedir (Süleyman Tevfik, 1898/1899, s. 12-13)".

İkinci Meşrutiyet döneminde ise Süleyman Tevfik'in işaret ettiği aile ve evlilik ile ilgili olarak birçoğu geleneksel Osmanlı yaşayışının adet ve göreneklerine dayanan evlilik ve aile hayatı ile ilgili pratikler "patolojik" olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Zafer Toprak'a göre bu pratikler ortaya çıkış nedeni büyük ölçüde yok olmuş olmasına rağmen hala yürürlükte olan adetlerdir (Toprak, 2017, s. 44). Bu adet ve geleneklerin uygulanmaya devam etmesi İkinci Meşrutiyet ideolojisinin "yeni hayat" ve "yeni aile" fikrinin uygulanmasına engel olarak gözükmektedir. 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan yazısında Ziya Gökalp, meşrutiyet sisteminin siyasi hayata uygulanması anlamına gelen siyasi inkılabın gerçekleştiğini

ancak tekâmül ile gerçekleşecek olan sosyal inkılabın gerçekleşmesinin oldukça güç olduğunu ifade etmektedir. Ona göre sosyal inkılâp, eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat yaratmaktır. Yeni hayat demek; yeni iktisat, yeni aile, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni siyaset, yeni hukuk demektir. Eski hayatı değiştirmek, yeni bir yaşayış yaratmakla mümkündür (Gökalp, 1911, s. 138-141).

İttihat ve Terakki yönetiminin benimsediği “yeni hayat” ve “yeni aile” için ise öncelikle evliliği zorlaştıran masraflı ve külfetli adetlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. 12 Mayıs 1910 tarihli *Sırat-ı Müstakim* dergisinde “Teshil-i İzdivaç Hakkında” başlığı altında yayımlanan bir paragraflık yazıda şeyhülislam tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen ve kadınların evlilik sırasında mihrden başka taleplerinin olmaması gerektiğini ve fazla masraf edilmemesini bildirilen yazısının Dahiliye Nezareti tarafından umum vilayetlere tebliğ kılındığı ifade edilmektedir (*Sırat-ı Müstakim*, 1910, s. 178). 6 Mart 1911 tarihinde ise aynı içerik bir tamim ile umum vilayet meclislerine bildirilmiştir (BOA, BEO 3865/289859). 16 Mart 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından umum vilayet meclislerine gönderilen bir başka tamim ise ilkinin hatırlatması mahiyetindedir. “Nisvanın Tezvicleri için Tedabir İttihazına Dair” (Kadınların Evlenmeleri için Tedbirlerin Alınmasına Dair) başlığını taşıyan bu tamimde Şeyhülislam tarafından daha önce kadınların evlilik sırasında kendilerinin, velilerinin ya da diğer kimselerin mihr haricinde, başka isimlerle anılan meşru olmayan bir şey talep etmemesi, düğünlerde fazla masraf sarf edilmemesi ve neslin devamı için mevcut zorlukların giderilmesinin gerektiğinin bildirildiği ifade edilmekte ve umum vilayet meclislerine bu konuda dikkat göstermeleri ve her memleketin ahalisinin mizaç ve ahlakına göre tedbir alması gerektiği tebliğ edilmektedir (BOA, DH.MUİ 142/45).

Evliliğin kolaylaştırılması meselesinin İkinci Meşrutiyet ortamında yeni ailenin desteklenmesi, nüfusun azalması sorununa çözüm üretilmesi ve neslin devamı gibi meseleler eşliğinde daha yoğun bir gündem ve bu bağlamda belirlenen somut politikalarla devam ettiği görülmektedir. Bu minvalde atılmış en somut adımlardan birisi Dahiliye Nezareti’nin vilayetlere gönderdiği bir tamimle teshil-i izdivaç cemiyetlerinin kurulmasını teşvik etmesidir. 8 Haziran 1911 tarihli *Şehrah* gazetesinde yayımlanan bu tamimde Dahiliye Nezareti çeyiz gibi başlıklar altında alınmakta olan mal ve paranın ödenemeyecek boyutlara ulaştığını, bu nedenle şeriata ve ahlak normlarına aykırı olarak kız kaçırma olaylarının görüldüğünü ve bunun üzücü sonuçlar doğurduğunu ifade etmekte ve nüfusun artışı kolaylaştırmak, aile refah ve saadetini temin edecek servetin israfını önlemek üzere bazı ülkelerde görüldüğü gibi evlenmeyi kolaylaştırıcı “teshil-i izdivaç cemiyetleri”nin kurulmasının özendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (aktaran Toprak, 1988, s. 38).

Öte yandan evliliği kolaylaştırma misyonuyla yola çıkan ve 13 Mart 1911’de açılışı yapılan Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi ve 16 Ocak 1910’da kurulan Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti “teshil-i izdivaç cemiyetlerinin kurulması” yönündeki bu tamimden önce kurulmuştur. Bununla birlikte Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti *Sırat-ı Müstakim*’de yayımlanan “Teshil-i İzdivaç Hakkında” başlıklı teşvik yazısından biraz önce ve İzdivaç İdarehanesi ise aynı içerikteki tamimlerin vilayetlere gönderildiği tarihlerde kurulmuştur. Bu durumda 1910 yılının başlarından itibaren evliliği kolaylaştırma yönünde bir gündemin olduğunu ve bunun ilgili kurumların teşviki ile somut politikalara dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Evliliği kolaylaştırma ve teşvik kapsamında kurulan cemiyetlerin ilklerinden olan Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti’nin kuruluş süreci ve programı incelendiğinde Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi’nin nasıl bir atmosferde ortaya çıktığı ve Osmanlı siyasi otoriteleri tarafından nasıl algılandığı daha iyi anlaşılabilir. Karadeniz Ereğlisi

Evlendiriciler Cemiyeti, Karadeniz Ereğlisi Kaymakamı Tunalı Hilmi Bey'in önderliğinde 16 Ocak 1910 tarihinde kurulmuştur (Karakışla, 2002, s. 26-29). Cemiyet, yayımladığı nizamnamenin birinci maddesinde kuruluş nedenini ve amacını çok net bir şekilde tanımlamaktadır. Cemiyet, vatanın zürriyetsizlik yüzünden tehlikede olduğunu ifade etmekte ve yetişmiş kızları ve erkekleri bir an önce evlendirmeyi, bunlardan kimsesiz olanlara ev, tarla, sermaye, çiftlik gibi levazımeyi tedarik etmeyi amaçlamaktadır. Aynı maddenin devamında cemiyet sadece evliliği kolaylaştırmaya hizmet etmeyeceğini, esasında evliliği belirli ilkelere göre düzenleyen bir cemiyet olarak hareket edeceğini duyurmaktadır. Buna göre kızların on beş, erkeklerin on sekiz yaşından önce evlenmekten alıkoymaya çalışmak ve hastalığı olanların evlenmesine engel olmak cemiyetin görevleri arasındadır. Cemiyetin evliliği kolaylaştırmak için en büyük hizmeti ise ülkenin içinde bulunduğu yoksulluk ortamında uzun, masraflı, külfetli düğünlere; ağırlık hakkı, ana baba hakkı gibi masraflı adetlerin uygulanmasına; imamlar, muhtarlar ve memurlar tarafından kanunun tayin ettiği miktardan fazla mühür hakkı ya da bahşiş istenmesine engel olmaya çalışmak ve düğün adı altında yapılacak olan masrafların evlenecek olanlara verilmesine öncülük etmek ya da bu para ile gelin ve damat için tarla, mal ve mülk alınmasını teşvik etmektir. Bunun için cemiyet kendisine gelir kazandırmaya çalışacak ve halkın bilinçlenmesi için konferanslar düzenleyecektir (Karakışla, 2002, s. 29).

Cemiyet nizamnamesinin birinci maddesi, Cemiyetler Kanunu'nun on yedinci maddesi uyarınca kamuya yararlı sayılan cemiyetler arasına girmek ve bu statüdeki cemiyetlere tanınan bazı ayrıcalıklardan yararlanmak üzere hazırlanmış gibi gözükmektedir (*Cemiyetler Kanunu*, 1909, s. 4-5). Nitekim Cemiyet'in azalarından Mehmed Bey, Cemiyet'in "menafi-i umumiyeye hadim" olduğunu tasdik ettirmek için 21 Mart 1910 tarihinde bir başvuru yapmıştır. Bu başvurunun muhatabı olan Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi 24 Nisan 1910 tarihli cevabında Cemiyet'in nizamnamesinin incelendiğini ifade etmekte ve evliliğe engel olan bazı müzir adetlerin uygulanmasını engellemeye yönelik gayretleriyle izdivacı kolaylaştırmaya ve nüfusun artışına hizmet edeceği anlaşılan Cemiyet'in sarf edeceği hizmetin faydalı ve takdire şayan olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, Şura-yı Devlet, Cemiyet'in hâlihazırda nizamnamesi esas alınarak "menafi-i umumiyeye hadim" olarak nitelendirilemeyeceğine, kamuya yararlı bir cemiyet olduğunu hükümet nazarında ispat etmesi için Cemiyet'in hizmetlerinin takibine karar vermiştir (Karakışla, 2002, s. 28).

TESHİL-İ İZDİVAÇ VE TEŞKİL-İ AİLE İDAREHANESİ'NİN KURULUŞU

Teshil-i İzdıvaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi, Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nden yaklaşık bir yıl sonra, 13 Mart 1911'de Yusuf Cemil Bey ve Nahide Hanım'ın yönetiminde Çemberlitaş'ta faaliyete başlamıştır. İlk bakışta benzer bir amaca yönelik olarak kurulmuş gibi gözükse de Teshil-i İzdıvaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin açılması ve işleyişi birçok açıdan Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nden farklılık arz etmektedir. İdarehane haftanın üç gününü evlenmek isteyen erkeklere ve dört gününü evlenmek isteyen kadınlara tahsis etmiştir. İdarehane'nin müdürü Yusuf Cemil Bey, müdiresi ise Bahriye yüzbaşlarından Kaptan Rıza Bey'in eşi Nahide Hanım'dır. İdarehane'nin açılışına dair hazırlanan belge 12 Mart 1911 tarihlidir ve bu belgeye göre İdarehane'nin açılışı 13 Mart Pazartesi günü gerçekleşecektir (BOA, DH.EUM.THR 60/20.2). İdarehane'nin çalışma prensipleri *Teshil-i İzdıvaç ve Teşkil-i Aile Programı*'nda yer alan otuz iki maddede izah edilmektedir.² Bu programda erkek adayların başvuru şartları, kayıt ücreti, İdarehane'nin sorumlulukları, mihr-i muaccel ve müeccel, kadın adayların başvuru şartları, iki taraf hakkında

² *Teshil-i İzdıvaç ve Teşkil-i Aile Programı* tam metin olarak Murat Koraltürk tarafından yayımlanmıştır (Koraltürk, 1997, s. 23-25).

gerekli incelemenin yapılması, aciz, kimsesiz ve muhtaç Osmanlı kızlarına İdarehane tarafından sağlanan imkânlar detaylı bir şekilde açıklanmaktadır (Yusuf Cemil, 1911, s. 1-12).

Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi, yayımladığı programda evliliğe aracı bir kurum olarak kurulmasının meşruiyetini İkinci Meşrutiyet döneminin hürriyet atmosferine ve hükümetin aile ve nüfus politikalarına dayandırmaktadır. Evliliği kolaylaştırıcı bir kurum olarak İdarehane'nin faaliyete geçme gerekçesi öncelikli olarak evliliklerin azalması, aile hayatının ve neslin devamının tehdit altında olması ve nüfusun düşüşü olarak gösterilmektedir. Programın otuzuncu maddesinde "*nüfus-ı umumiye'nin yüzde kırkına karib bir yekûn-ı ehemmin mücerred bulunması ve bu hayat-ı tecerrüdün tekasür-i ensal ve nüfusa mani ve hail teşkil eylemekte olduğu*" ve bunun hükümet tarafından da dikkat edilmesi gereken önemli bir mesele olarak addedildiği ifade edilmektedir (Yusuf Cemil, 1911, s. 10). Devamında gelen otuz birinci maddede ise neslin devam etmemesi ve nüfusun azalması gibi iki büyük meselenin medeniyetin beşiği olarak kabul edilen Fransa hükümetini dahi zor durumda bıraktığı ve hükümetin doğumların artmasına katkıda bulunanlar için teşvik edici kanunlar yaptığı, hatta bu kimseleri vergiden muaf tuttuğu ifade edilmektedir. Nüfusun artması için bir başka örnek uygulama olarak ise cünha ve cinayet dolayısıyla hapisanede bulunan mahkûm ve mahkûmelerin evlendirilmesi zikredilmekte ve bu meselenin ne denli bir ciddiyetle ele alındığı vurgulanmaktadır (Yusuf Cemil, s. 11). *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanan "İzdivaç ve Usul-i İzdivaç" başlıklı yazısında Mükerrerrem Belkıs da İdarehane'nin programında dile getirdiği hususları doğrulamakta, birçok ülkede nüfus ve aile politikaları bağlamında evliliğin siyasi aktörlerin gündemine girdiğini ve izdivacın bir milletin terakkisi için ne kadar önemli olduğunu idrak eden bazı milletlerin "*kavaid-i izdivacı tadil ve teshil*" eylediklerini ifade etmektedir. Mükerrerrem Belkıs'a göre bir millet kuvvetini nüfusundan almaktadır. Ona göre birçok kaynakta dile getirilen "Fransa batıyor!" ifadesinin nedeni Fransa'da evliliklerin azalması dolayısıyla nüfusun düşmüş olmasıdır (Mükerrerrem Belkıs, 1913, s. 4).

Teshil-i İzdivaç İdarehanesi, açılış gayesini ve meşruiyetini hükümetin teshil-i izdivaç politikasına dayandırmasına rağmen, İdarehane'nin açılması ile ilgili Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile İstanbul Polis Müdüriyeti arasında geçen yazışmalar resmi otoriteler nezdinde İdarehane'nin hangi nitelikte ya da statüde açılacağı ve hizmetleri konusunda bazı belirsizlikler olduğunu göstermektedir. İstanbul Polis Müdürü'nün "*müstaceldir*" (acildir) üst yazısıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne yazdığı 12 Mart 1911 tarihli tezkire, Çemberlitaş'ta Matbaa-i Osmaniye sokağında Cinayet Mahkemesi reis-i sabıkı Hilmi Bey'e ait 33 numaralı hanede kiracı olarak ikamet eden Yusuf Cemil Bey tarafından kurulan İdarehane'nin özel olarak davet edilmiş kadınlar tarafından 13 Mart Pazartesi günü açılışının gerçekleşeceğini ve bu bağlamda nutuklar okunacağını haber vermekte ve bu açılışa müsaade edilip edilmeyeceği konusunda karar talep etmektedir. Söz konusu tezkirenin ilk bölümünde İdarehane hakkında genel bilgiler verilmekte yazının ikinci kısmında ise İdarehane'nin programında yer alan bilgiler referans gösterilerek İdarehane'nin neden cemiyet olarak kabul edilemeyeceği açıklanmaktadır. İstanbul Polis Müdürü, İdarehane'yi "*bir nevi kulüp*" olarak nitelendirmekte ve İdarehane'nin programının cemiyetler nizamına uygun olan şartları yerine getirmediğini, kayıt ücreti aldığını, tahvilat satışı gibi mali işlerle iştigal ettiğini ve idare heyetinin bulunmadığını ifade etmektedir. İstanbul Polis Müdürü söz konusu gerekçelerle bu teşebbüsün araştırılması gerektiğini, bu teşebbüsün ayrıca muhit ve zamanla uyumlu olup olmadığının detaylı tetkik edilmesi gerektiğini ve bu nedenle İdarehane'ye yönelik muamele konusunda emirlerinin beklendiğini bildirmektedir (BOA, DH.EUM.THR 60/20.2).

Emniyet-i Umuniye Müdüriyeti tarafından İstanbul Polis Müdüriyeti'ne verilecek cevap için hazırlanan belge ise İdarehane'nin açılış konusunda yaşanan tereddütleri yansıtmaktadır.

Bu minvalde biri üstü karalanmış, biri kısa özet ve sonuncusu nihai metin olmak üç ayrı metin hazırlanmıştır. “Müstaceldir” üst yazısıyla yazılıp üstü karalanarak iptal edilen metinde İdarehane'nin cemiyet olarak görülmesi için gerekli şartlara sahip olmadığından ticarethane statüsünde kabul edildiği ve ticarethane kanunlarına uygunluğu açısından araştırma yapılması istenmektedir. Bu belgede, “*idare-i örfiyenin cereyan ettiği şu zamanda kadınların bir idarehanede içtimai ve nutuklar iradı muvafık olamayacağından bu cihetin men'i*” ifadesi yer almakta ve tezkirenin derinlemesine bir araştırma yapılması için İstanbul Polis Müdüriyeti'ne iade kılındığı ifade edilmektedir (BOA, DH.EUM 60/20.1b).

Öte yandan İstanbul Polis Müdüriyeti'ne cevaben gönderilmek üzere nihai olarak düzenlenen belge “*Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin resm-i küşadına mümanaat olunmamasına dair*” başlığını taşımakta ve belgede kadınların idarehanede toplanması ve nutuk iradı ile ilgili herhangi bir cümle yer almamaktadır. Yine bu metinde “*müessese-i mezkureye ait nizam*” ifadesinde yer alan nizam kelimesinin üstü çizilerek program ifadesi yazılmıştır. Nizamnamenin cemiyetler için geçerli olduğu düşünülerek böyle bir düzeltme yapılmış olması muhtemeldir. Bu belgede sonuç olarak ise İdarehane'nin bir ticarethane olduğundan cemiyetler hakkındaki ahkâm-ı nizamiyeye tabi tutulmaması ve İdarehane'nin açılışına engel olunmaması gerektiği bildirilmektedir. Bununla birlikte ahlaka, memleketin asayiş ve nizamına, devletin mevcut kanunlarına aykırı bir yönünün olup olmadığı izlenmesi ve böyle bir durum olursa ilgili kanunun uygulanması gerektiği ifade edilmektedir. İptal edilen ve yeniden düzenlenen iki belge bir arada düşünüldüğünde İdarehane'nin *idare-i örfiye* dolayısıyla kadınların toplanması uygun bulunmadığından önce açılışının ertelendiği, sonra ise bir cemiyet olarak değerlendirilmeyip ticarethane olarak açılışına müsaade edildiği ancak faaliyetlerinin yakından izleneceği anlaşılmaktadır.

Çemberlitaş'ta Matbaa-i Osmaniye sokağında mukim maliye veznedar sabıki Yusuf Cemil Bey tarafından tesis edilip resm-i küşadı yarınki pazartesi günü icra edileceği şiar olunan “Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi” ünvanlı müessese maksad-ı teşkili itibarıyla bir ticarethane olmasına nazaran cemiyetler hakkındaki ahkâm-ı nizamiyeye tabi tutulması muvafık olamayacağından resm-i küşadının icrasına mümanaat olunmaması ve ancak müessese-i mezkureye ait programın tetkikiyle ahlaka ve asayiş-i memleket ve nizamata ve kavanin-i mer'i-i devlete muğayir bir ciheti muhtevi olduğu görülürse muamele-i mukteza-ı kanuniyeye tevessül ile lüzumu beyan olunur (BOA, DH.EUM 60/20.1a).

Öte yandan resmi düzeyde bir cemiyet olarak kabul görmemekle birlikte İdarehane'nin Osmanlı basınında bir cemiyet olarak algılandığı görülmektedir. *Tecelli* dergisinin 20 Nisan 1911 tarihli sayısında Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin kurulması münasebetiyle yazdığı yazıda Ferruh Niyazi, İdarehane'den cemiyet olarak bahsetmektedir. Ferruh Niyazi Meşrutiyet'in henüz üçüncü yılı olmasına rağmen elde edilen kazanımlardan ve bu kazanımlara destek veren cemiyetlerin hizmetlerinden ve katkılarından bahsettikten sonra Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'ni kast ederek Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarından birini daha gidermek için yeni bir cemiyetin kurulduğunu haber vermektedir (Ferruh Niyazi, 1911, s. 12).

Bir Ticarethane Olarak Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi

İkinci Meşrutiyet atmosferinde, İttihat ve Terakki hükümetinin özendirici nüfus politikası çerçevesinde önemine vurgu yaptığı teshil-i izdivaç kavramına dayanarak kurulması dolayısıyla ilk bakışta umuma faydalı bir cemiyet havası veren İdarehane, esasında çalışma

prensiplerini yayımladığı programında bir ticarethane olarak faaliyet göstereceğini ifade etmektedir. Umuma faydalı ve gelir amacı gütmeyen bir cemiyet ya da kurumun nizamname ya da programının daha en başında amacını ve hizmetlerini açık bir şekilde ifade etmesi beklenmektedir. Nitekim Karadeniz Evlendiriciler Cemiyeti, nizamnamesinin daha ilk maddesinde amacını net bir şekilde açıklarken Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin yayımladığı programda amacını açıklamaya dönük bir madde bulunmamaktadır. Otuz iki maddelik programın yalnızca otuzuncu ve otuz birinci maddelerinde faaliyetlerini meşru bir zemine dayandırma kaygısı ile hükümetin nüfus ve aile politikaları bağlamında ortaya çıkan teshil-i izdivaç politikasına gönderme yapılmakta ve İdarehane'nin "hizmet-i vataniyeyi ifa" ettiği iddia edilmektedir. Bu iki madde esas alındığında İdarehane'nin "menafi-i umumiyye hadim" cemiyet statüsü dahi kazanması mümkün gibi gözükabilir. Fakat açılmasına dair resmi otoritelerce yapılan yazışmalarda açıkça görüldüğü ve İdarehane'nin programında açıkça deklare ettiği üzere bazı hususlar buna engel olmaktadır.

İdarehane'nin cemiyet statüsü alamamasının en önemli nedeni teshil-i izdivaca hizmet edeceğini ifade etmesine rağmen bu hizmeti bir ücret mukabilinde yapmasıdır. Ücret alınmadan adayların ifadeleri ve mütalaaları dinlenmemektedir. İdarehane'ye evlenmek amacıyla başvuran kimseler sosyo-ekonomik statüsüne göre beş gruba ayrılmakta ve her gruptan farklı bir ücret talep edilmektedir. Buna göre (1) memur ya da gelir sahibi olarak aylık maaşı ya da geliri 5000 kuruştan fazla olanlar 2 lira, (2) aylık geliri 2500 kuruştan 5000 kuruşa kadar olanlar ile birinci sınıf tüccar ve komisyoncular 1,5 lira, (3) aylık geliri 1000 kuruştan 2500 kuruşa kadar olanlar 1 lira, (4) memur olup aylık maaşı 400 kuruştan 1000 kuruşa kadar olanlar ile yevmiye veya aylıkla mağaza ya da dükkânlarda çalışanlar yarım lira ve (5) 400 kuruşa kadar maaş alanlar ile aynı miktarda yevmiye ve aylıkla istihdam edilenler çeyrek lira kayıt ücreti ödemek mecburiyetindedir (Yusuf Cemil, 1911, s. 2-3).³

Yaklaşık bir yıl önce kurulan Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nde ise evlenmek isteyenler herhangi bir ücret ödemediği gibi teşvik kapsamında kendilerine maddi destek vaat edilmektedir. Cemiyet'e üye olmak isteyenler ise yıllık en az beş kuruş ödemekle yükümlüdürler (Karakışla, 2002, s. 26). Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi ise evlenmek isteyen adayın durumuna göre her adaydan çeyrek lira ila 2 lira arasında değişen bir ücret talep etmektedir. Ayrıca teklif edilen bekâr veya seyyibe (dul) kadın ile görüşmeden önce birinci, ikinci ve üçüncü sınıfa mensup erkekler kayıt ücretinin üç katının ve dördüncü ve beşinci sınıfa mensup olanlar dört katının yarısını ödemek durumundadır. Geri kalan kısım ise teklifin kabulü durumunda alınmaktadır (Yusuf Cemil, 1911, s. 4). İdarehane'nin evlilik sistemine dâhil olacak adayların ödeyeceği ücret bununla da sınırlı değildir. Evlenecek adaylardan birinci, ikinci ve üçüncü sınıfa ait zevattan mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel toplamının yüzde onu, dördüncü ve beşinci sınıfta bulunanlardan ise yüzde on beşi masraf ve komisyon olarak alınmaktadır. Mihr-i müeccel söz konusu olduğunda ise birinci, ikinci ve üçüncü sınıf zevattan mihr-i müeccelin yüzde yirmisi, dördüncü ve beşinci sınıftan yüzde yirmi beşi alınmaktadır (Yusuf Cemil 1911: 5). Kayıt ücreti, evlenmek isteyen adayın geliri ile doğru orantılı olarak belirlendiği halde alt gelir grubunun mihr esas alınarak ödeyeceği masraf

³ İdarehane'ye başvuru için alınan ücretin değerlendirmesi için aynı dönemde yayımlanan gazete ve dergilerin ücretlerine bakılabilir. 1911 yılında *Tanin* ve *Servet-i Fünun* gibi günlük gazetelerin nüshası 10 paradır. Haftada üç gün yayımlanan mizah gazetesi *Karağöz* 20 paradır. Ayda iki defa yayımlanan *İctihad* dergisinin senelik aboneliği 40, nüshası ise 2 kuruştur. (40 para 1 kuruşa, 1 lira ise 100 kuruşa eşittir.) Bu rakamlara bakıldığında başvuru için alınan ücretin çok da cüzi görünmediği söylenebilir. Nitekim 5000 kuruş geliri olan birinden 200 kuruş alınmaktadır ki, bu da kişinin gelirinin yüzde dördüne tekabül etmektedir. Bunun sadece başvuru ücreti olduğu düşünüldüğünde İdarehane'nin çöpçatanlık sistemine dâhil olacak kimsenin önemli bir meblağı gözden çıkarması gerekmektedir.

ve komisyon ücretinin yüzdelik oranı daha yüksektir. İdarehane, dördüncü ve beşinci sınıf mensuplarının daha az mihr ödeyeceğini varsayarak gelirini yüksek tutmaya çalışmaktadır.

İdarehane programında muhtaç ve kimsesiz kızların çeyiz masraflarının karşılanması ve evlendirilmesi meselesine özel bir vurgu yapmakta ve bu kızların durumunu oldukça duygusal bir dille aktarmaktadır. Öte yandan bu dokunaklı dilin İdarehane'nin salonlarına konulan bağış kutularına bağış yapacak olan kimseleri teşvike hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağış kutularının her ayın sonunda açılacağı, bir veya birkaç kızın çeyiz ve evlenme masraflarının karşılanacağı ifade edilmektedir (Yusuf Cemil, 1911, s. 8). İdarehane ise muhtaç ve kimsesiz kızlar için on Osmanlı altınını geçmemek şartıyla aylık gelirinin yüzde onunu bu hizmete ayıracağını duyurmaktadır (Yusuf Cemil, s. 9). İdarehane'nin yoksul ve kimsesiz kızlar için yaptığı bir başka uygulama ise gelirinin yüzde beşi ile Rumeli şimendifer ve Mısır tahvilatını satın alarak Osmanlı Bankası'na yatırmaktır. Bu tahvillere ikramiye veya amorti olarak ne isabet ederse 1000 liradan fazlasının yüzde seksenini çeyiz işlerine harcayacak ve geri kalan yüzde yirminin yüzde yetmiş beşi hayır işlerine harcanacak ve yüzde yirmi beşi İdarehane'ye kalacaktır. İsbet eden miktar 1000 liradan az olursa bu madde uygulanmayacaktır (Yusuf Cemil, 1911, s. 11-12).

İdarehane'nin mali işlerle işğal ettiğini ve bu nedenle de bir ticarethane olduğunu ifade eden belgeyi doğrulayan bir başka husus ise Yusuf Cemil Bey'in İdarehane'nin nüfusunu azalması ve neslin devamı gibi ciddi bir meseleye çözüm üretme amacıyla kurulması girişimini teşebbüs-i şahsi olarak nitelendirmesidir. Bu minvalde İkinci Meşrutiyet'in bir meyvesi olarak kabul edilen teşebbüs-i şahsinin memleketin terakkisi için önemini vurgulamakta ve memleketin terakki ve ma'muriyetini, saadetini, istikbalini, maddi ve manevi mesudiyetini temin edecek olan teşebbüs-i şahsi ile ilgili ihtiyaçların giderilmesini hükümetten beklememek gerektiğini, aksi takdirde Meşrutiyet'in lafzi kalacağını ifade etmektedir (Yusuf Cemil, 1911, s. 10). İkinci Meşrutiyet dönemi literatüründe ve özellikle de *Malumat-ı Medeniye* (Yurttaşlık Bilgisi) ders kitaplarında makbul yurttaşın olmazsa olmaz vasıflarından birisi olarak tarif edilen teşebbüs-i şahsi genellikle ekonomik alanda bireysel girişim anlamına gelmektedir (Tunç Yaşar, 2018, s. 337). Bu ders kitaplarında öğrencilerden hayatın hemen her alanında girişimci olmaları, sahip oldukları en büyük zenginliğin para değil şahsi teşebbüsleri olduğu, İngiltere gibi devletlerin bu sayede geliştikleri hatırlatılmakta, en önemli düstur olarak her şeyi devletten beklememeleri gerektiği öğretilmektedir. Ali Seydi farklı kademeler için hazırladığı ders kitaplarında teşebbüs-i şahsiyi "*Bir cemiyet teşkil eden efradın her birinin o yahut herhangi cemiyette olursa olsun yaşamak için ailesine, akrabasına, hükümetine dayanacağı yerde doğrudan doğruya kendine güvenmesi, muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde aramasıdır.*" şeklinde tanımlamaktadır (Ali Seydi, 1912/1913, s. 114).

Bu noktadan bakıldığında Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarıyla aynı dili kullanan İdarehane, her şeyi devletten beklememek gerektiğini, kamu yararına hizmetlerin teşebbüs-i şahsi ile gerçekleşmesinin İkinci Meşrutiyet'in bir kazanımı olacağını ifade etmektedir. Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda İdarehane'nin kendisini en baştan itibaren bir ticarethane olarak gördüğü varsayılabilir. Nitekim işleyişini açıkladığı otuz iki maddelik belgeye nizamname değil program demesi ve kendisinden hiçbir şekilde cemiyet olarak bahsetmemesi bunu doğrulamaktadır. Buna ilaveten İdarehane'nin açılış gayesi ve meşruiyetini açıklayan kısımlar on iki sayfalık programın sonunda yer almaktadır. Programın ilk maddesi erkeklerin ve kadınların hangi günler idarehaneye başvuru yapabilecekleri ve sonraki on bir madde adayların sosyo-ekonomik statüsüne göre ne kadar kayıt ücreti ödeneceği ve hangi durumlarda kayıt ücretinin geri iade edilebileceği hakkındadır.

İdarehane'nin cemiyet olarak görülmemesinin bir başka nedeni ise idare heyetinin bulunmamasıdır. 1909 yılında kabul edilen *Cemiyetler Kanunu*'nun yedinci maddesine göre her cemiyetin merkezinde iki kişiden az olmamak kaydıyla bir heyet-i idaresi bulunması gerekmektedir (*Cemiyetler Kanunu*, 1909, s. 2). İdarehane'nin programında kurucusu dışında isim yer almaz iken açılmasına izin verilen belgede aynı zamanda kurucusu olan Yusuf Cemil Bey'in ismi müdür ve Kaptan Rıza Bey'in eşi Nahide Hanım'ın ismi ise müdire olarak yer almaktadır. Karadeniz Evlendiriciler Cemiyeti'nde ise Tunalı Hilmi Bey dışında üçü evli ve üçü bekâr olmak üzere altı erkek, aza olarak yer almaktadır (Karakışla, 2002, s. 29).

İdarehane'nin bir ticarethane olarak çalışma tarzı Avrupa'daki benzer kurumların işleyişine benzemektedir. İngiltere'de ve Fransa'da on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren hususi olarak evlenmek isteyen adayları bir araya getirmek ve evlenmelerine aracılık etmek vazifesiyile iştigal eden ve gazetelerde kendilerine başvuran adayların evlilik ilanlarını yayımlayan evlendirme kurumları faaliyet göstermektedir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Claude Villiaume, Paris'te dönemin en popüler çöpçatanlık kurumlarından birini kurarak ve evlenmek isteyen adayların başvurularını gazetede ticari bir ilan olarak yayımlayarak evliliği arz ve taleplerin yönetildiği bir piyasaya dönüştürmüştür. Villiaume, bu girişimini dönemin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış ticari bir girişim olarak görmektedir. Ona göre Paris en fazla bekârın yaşadığı şehirdir. Londra'da bekâr sayısının daha az olmasının nedeni Londra'da insanların aracı evlenme kurumları ve gazeteyle evlenme ilanı verme konusunda önyargılı olmamalarıdır (Mansker, 2018, s. 6). Büyük bir şehir olan Paris'te çok sayıda asker, yabancı ve hareketli bir nüfus yaşamaktadır ve bu kimselerinin çoğunun kendisine evlilik konusunda yardımcı olacak kimsesi bulunmamaktadır. Bekârların, hemcinslerin toplandığı kulüp, okuma, salonu ve kafelerde bekâr kadınlarla karşılaşma imkânı da bulunmamaktadır. Bekâr kızların arzı endam ettiği balo ve suareler ise belirli ve sınırlı bir zümre içerisinde kapalı olarak gerçekleşmektedir (Mansker, s. 22-23). Dolayısıyla bu girişim, evlilik piyasasında bir demokratikleşme açılımı yapmış ve müşterilerin yoğun ilgisine mazhar olmuş gözükmektedir.

Harry Cocks ise 1870 ila 1914 yılları arasında İngiltere'de müstakil olarak evlenme ilanı yayımlayan en az yirmi iki gazete bulunduğunu ve bunların bağlı olduğu birer evlendirme ajansının olduğunu ifade etmektedir. Cocks'a göre evlenme ajanslarına her sınıftan aday ilgi göstermekle beraber en yoğun ilgiyi uzlaşma ve denkliğe dayalı üst sınıf evlilik pratiklerine öykünen orta sınıf ilgi göstermektedir ve ilan vasıtasıyla evlilik bazıları tarafından sosyal tırmanma vasıtası olarak görülmektedir (Cocks, 2013, s. 68). Avrupa'daki benzerleriyle karşılaştırıldığında Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'ni evlilik arayışını ve beklentilerini piyasaya dönüştüren ticari bir çöpçatanlık ajansı olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte Avrupa'daki birçok benzer kurumun topladığı evlilik taleplerini kurumlarına ait evlilik dergilerinde ya da dönemin süreli yayınlarında yayımladıkları bilinmektedir. İzdivaç İdarehanesi'nin deftere kaydettiği talepleri nasıl değerlendirdiğine ve uygun adaylarla nasıl eşleştirdiğine dair hâlihazırda bir veri bulunmamaktadır.

İdarehane'nin Çalışma Tarzı ve Gündemi

İdarehane'nin otuz iki maddelik programı hem İdarehane'nin nasıl işleyeceği hem de dönemin evlilik pratiklerinin gündemine dair önemli ipuçları vermektedir. Programın ilk maddesi evlenmek isteyen erkeklerin başvurusu hakkındadır. Buna göre evlenmek isteyen erkekler cuma, cumartesi ve pazar günleri idarehaneye bizzat başvurarak arzu ve düşüncelerini özel bir deftere kaydettireceklerdir. İdarehane hâlihazırda evli olan erkeklere de hizmet vermekte ancak onlardan eşlerinden muvafakatine dair onaylı bir senet talep etmektedir (Yusuf Cemil, 1911, s. 2). Evlenmek isteyen Osmanlı kadınları ve ecnebi kadınlar ise pazartesi, salı,

çarşamba ve perşembe günü kayıt olmaktadır. Kadınların kaydının olabilmesi için ise nişanlı ya da nikâhlı olmadıklarına dair resmi bir evrak getirmeleri gerekmektedir (Yusuf Cemil, s. 6). İdarehane'nin hedef kitlesi oldukça geniş gözükmektedir. İdarehane, evli olup tekrar evlenmek isteyen erkeklerle, bekâr kadın ve erkeklerle, dul kadın ve erkeklerle, Osmanlı tebaası gayrimüslim ya da ecnebi kadın ve erkeklerle çöpçatanlık hizmeti vermeyi hedeflemektedir. Gayrimüslim erkekler için de Müslüman erkekler için geçerli olan kurallar geçerlidir. Onlar için drahoma,⁴ mihr ile denk tutulmakta ve aynı şekilde onlardan da drahoma üzerinden masraf ve komisyon ücreti alınmaktadır (Yusuf Cemil, s. 7-8).

İdarehane adayların başvurularını toplayıp değerlendirdikten sonra bekâr veya dul adaya iki teklifte bulunmaktadır. İlk teklif gerçekleşir ve olumlu sonuçlanmaz ve ikinci teklif de olmaz ise ücretin yarısı iade edilmektedir. Fakat adaya iki teklif sunulduğu halde ikisi de olumlu sonuçlanmaz ise ücret iade edilmemektedir. Teklifin olmaması durumunda adaya ücreti iade edilmektedir. Teklif yazılı olarak gerçekleşmekte ve cevabın da üç gün içerisinde yazılı olarak bildirilmesi istenmektedir. Teklif edilen bekâr ya da dul kadının görüşmesine validesi, hemşiresi veya mutemediyesi tarafından izin verilmesi gerekmektedir. Bu izin verildikten sonra teklif veren kişi İdarehane'nin doktoru tarafından muayene edilmekte ve sağlıklı olduğuna dair rapor aldıktan sonra müdirenin refakatinde görüşme gerçekleşmektedir. Teklif edilen üç gün içerisinde yazılı olarak kararını bildirmek ve teklifi kabul etmediği takdirde görüştüğü kimsenin adını teşhir etmemek konusunda İdarehane'ye teminat vermek mecburiyetindedir (Yusuf Cemil, 1911, s. 4-5).

İdarehane, başvuran adaylar hakkında bir araştırma yapmayı taahhüt etmektedir. Mihr belirlendikten sonra nikâh akdinden önce her iki taraf hakkında gerekli araştırmanın yapılması için ilmiyeden bir kişi ile biri Müslüman diğer ruhani bir gayrimüslim olmak üzere toplam üç kişilik tahkik-i ahval memuru görevlendirilmektedir. Bu kişiler birbirlerinden habersiz olarak evlenmek isteyen adaylar hakkında inceleme ve araştırma yapmakta ve sonrasında hazırladıkları fezlekeleri iki tarafa sunmaktadır. Üç günlük bir değerlendirme sürecinden sonra bu evrakın evlenecek kimselerin aileleri tarafından "kabulümüzdür" yazısıyla imzalanarak iade edilmesi istenmektedir (Yusuf Cemil, 1911, s. 7).

İdarehane, adayların görüşmesi gerçekleşmeden önce tarafların tamü's-sıhha raporu almasını zorunlu tutmaktadır. Evlilik öncesi sağlık raporunun alınması, İkinci Meşrutiyet döneminin evlilik ve aile politikasında sıkça gündeme gelen bir mevzudur. Nitekim evliliği kolaylaştırıcı bir cemiyet olarak kurulan Karadeniz Evlendiriciler Cemiyeti'nin nizamnamesinin ilk maddesinde on beş yaşından küçük kızların ve on sekiz yaşından küçük erkeklerin ve hastalığı olanların evlenmelerine izin verilmeyeceği ifade edilmektedir (Karakışla, 2002, s. 29). Teshil-i İzdıvaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin programında ise evlenecek adayların yaşları ile ilgili olarak bir açıklama bulunmamakla birlikte sağlık raporu konusunda net bir tavır sergilenmektedir. Programın on beşinci maddesine göre erkek aday teklif edilen kişiyle görüşmeden önce İdarehane'nin tabib-i mütehasşısı tarafından muayene edilmekte ve dâhili veya sair hastalıklardan herhangi birine sahip olmadığına dair bir rapor dosyası hazırlanmaktadır (Yusuf Cemil, 1911, s. 4). Yirmi beşinci maddeye göre ise aynı şekilde evlenmek isteyen kadınlar da İdarehane'nin doktoru tarafından muayene edilecek ve aynı şekilde rapor dosyası hazırlanacaktır (Yusuf Cemil, s. 7).

Ferruh Niyazi, *Tecelli* dergisinin 20 Nisan 1911 tarihli sayısında Teshil-i İzdıvaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin kurulması münasebetiyle yazdığı yazıda evlilik meselesinin zorlaştığını

⁴ Drahoma, Museviler ve Hristiyanlarda evlenirken gelin tarafından güveye verilen para, mal veya mülk olarak tanımlanmaktadır.

itiraf etmekle birlikte, Osmanlı toplumunda evlilik konusunda en önemli sorunun evliliğin hafife alınması olduğunu iddia etmektedir. Ferruh Niyazi, izdivacı kolaylaştırmak için kurulan İdarehane'den izdivacın ciddiye alınması için gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmektedir. Ferruh Niyazi'ye göre tedbir alınması gereken önemli meselelerden birisi de Osmanlı'da irsî bir hastalık olan frengi hastalığının yaygınlaşmasıdır. Bu hastalık çok ciddi felakete yol açmasına rağmen hükümet şimdiye kadar bu konuda bir adım atmamıştır. Bu noksanı gidermek artık bu cemiyete düşmüş milli ve vatani bir vazifedir. Ferruh Niyazi, henüz cemiyetin programını görmediğini ifade etmekte, eğer cemiyetin programında yoksa bu meseleyi gündemine almasını, evlilik yoluyla frengi hastalığının yaygınlaşmaması için evlenecek olan erkek ve kadın adaylardan Avrupa'da hâlihazırda uygulanmakta olduğu gibi bir tamü's-sıhha raporu talep etmesini istemektedir (Ferruh Niyazi, 1911, s. 13).

SONUÇ

Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin kurulması birçok açıdan döneminin atmosferini ve gündemini yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nde art arda yaşanan savaşlar, kaybedilen topraklardan Osmanlı topraklarına yönelen göçler, İstanbul'un demografik yapısının değişmesi gibi birçok savaş kaynaklı nedenin yanı sıra on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı gündelik hayatını ve yaşayışını etkileyen tedrisat ve matbuat alanında yaşanan gelişmeler aile telakkisinde köklü değişimlere neden olmuştur. Bu değişimin en bariz gözlemlendiği alan ise Osmanlı kadınının aile ve toplum içerisindeki rolüdür. Tüm bu unsurlar bir arada düşünüldüğünde, bir yandan "yeni hayat" olarak tarif edilen yaşam tarzında ailenin önemi vurgulanmakta, diğer yandan ise Osmanlı toplumunda ve özelde İstanbul'da evlenmenin ve aile kurmanın zorlaştığı ve dolayısıyla nüfusun artmadığı düşünülmektedir. İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı hükümetinin bir kamu meselesi olarak bu konuya eğildiği ve somut politikalar geliştirdiği görülmektedir. Evliliğin kolaylaştırılması anlamına gelen teshil-i izdivaç bu politikaların genel adıdır. Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi böyle bir atmosferin ürünüdür. İdarehane kuruluş amacını ve meşruiyetini teshil-i izdivaç politikalarına dayandırmaktadır.

Öte yandan İdarehane, Osmanlı hükümetinin kurulmasını teşvik ettiği teshil-i izdivaç cemiyetlerinden değildir. İdarehane, İkinci Meşruiyet döneminin bir gündemi olan teşebbüs-i şahsiyi ön plana çıkarmakta ve devlet ve kamu yararına olan bir faaliyeti teşebbüs-i şahsi olarak gerçekleştirdiğini iddia etmektedir. Bununla birlikte, on iki sayfalık ve toplam otuz iki maddelik programında kendisinden cemiyet olarak bahsetmemiş olmasına rağmen İdarehane, hem toplumda hem de siyasi otoriteler nezdinde ilk etapta bir cemiyet algısı yaratmış gözükmektedir. İdarehane'nin açılışına ruhsat verecek olan siyasi otoriteler İdarehane'yi öncelikle 1909 tarihli *Cemiyetler Kanunu*'nda tanımlanan cemiyet olma kriterlerine göre değerlendirmişler ve İdarehane'nin açılmasına ruhsat verilip verilmemesi konusunda tereddüt yaşamışlardır. Sonrasında ise İzdivaç İdarehanesi'nin cemiyet olmadığına karar vererek "bir nevi kulüp" olarak nitelendirmişler ve ticarethane olarak açılmasına engel olunmamasına, bununla beraber faaliyetlerinin ahlaka uygunluk açısından izlenmesine karar vermişlerdir. Öte yandan bir nevi kulüp olarak nitelendirdikleri ve ticarethane olarak tanımladıkları bu kurumun açılmasına ve faaliyet göstermesine izin vermeleri, siyasi otoritelerin bu kurumu hükümetin teshil-izdivaç politikası çerçevesinde değerlendirdiklerini düşündürmektedir.

Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi'nin açılmasına ruhsat verilmesi Osmanlı toplumunda evliliğe modern vasıtaların aracılık edebileceği fikrinin kabul görmeye başladığını düşündürmektedir. Nitekim İdarehane, Osmanlı süreli yayınlarında izdivaç ilanları yayımlanmaya başlanmasından önce kurulmuştur. Bu anlamda İdarehane'nin evliliğe

profesyonel bir kurumun aracılık etmesi ve evlilik arayışını piyasaya dönüştürme fikirlerinin benimsenmesine katkı sağladığı ve sonraki ilgili girişimlere öncülük ettiği söylenebilir. Söz konusu İzdıvaç İdarehanesi'nin bir çöpçatanlık kulübü olarak faaliyete geçmesiyle birlikte Osmanlı toplumu yeni bir evlilik arayışı pratiği ile tanışmıştır. Bu yeni pratik, evlenmek isteyen kimselerin eş arayışını ve evlilik sürecini belirli bir ücret karşılığında profesyonel bir hizmet olarak gerçekleştirmesine imkân tanımıştır. Bu profesyonel desteği sağlayan kurumun resmi otoritelerce de onaylanmış olması önemlidir. Evlenmek isteyen adayların beklenti ve kriterlerinin karşılanması, başvuran adaylar hakkında derinlemesine araştırma yapılması, evlenecek kimselerin sağlık durumlarının belgelenmesi, adayların ailelerinin sürece dâhil edilmesi, görüşürülen adayların mahremiyetinin korunması, İdarehane'nin aldığı ücret karşılığında müşterilerine sunduğu hizmetlerdir. Görünen o ki, Teshil-i İzdıvaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi, hem evliliği teşvik eden Osmanlı siyasi otoritelerinin beklentilerine hem de geleneksel evlilik usulleri içerisinde beklentileri karşılanmayan bir zümrenin ihtiyaçlarına cevap verme potansiyeli taşımaktadır. Kurucularına ise İdarehane, kamuya yararlı bir faaliyeti gerçekleştirerek gelir elde etme imkânı sunmaktadır.

SUMMARY

The Office of Facilitating Marriage and Family Formation established in Çemberlitaş, Istanbul as a matrimonial agency to promote marriage and family establishment on 13 March 1911 under the directions of Yusuf Cemil Bey and Nahide Hanım. It published *the Program of Facilitating Marriage and Family Formation* including thirty-two clauses and explained its working principles such as the application procedures of the male and female candidates, the amount of registration fee for different socio-economic classes, the responsibilities of the Office to its clientele, the *mıhr*, and the investigation processes for two sides, the facilities provided to the helpless, homeless and needy Ottoman girls. The Office allocated three days of the week to men and four days to women who want to get married. The target group of the Office seems to be quite wide. The Office aims to provide matchmaking services to men who are married and want to get married again, single women and men, widow, non-Muslim Ottoman subjects or foreign women and men. The Office gives undertaking of investigating the applicants and providing a full health report by the doctors of the Office.

The establishment of *the Office of Facilitating Marriage and Family Formation* characterizes the socio-cultural atmosphere of the Second Constitutional period and the policies of the Ottoman political figures on population, family, and marriage. The publications of the Second Constitutional era was attracting attention to the low fertility rate, increasing of marriage age, the fall in the rate of marriage, deterioration of family life and decreased population and inviting the Ottoman political authorities to do something about the population reduction in tragic dimensions and to take measures. These issues, which were considered to be in the realm of privacy in the traditional Ottoman life, appear to be on the agenda the Ottoman State and became public matters to develop policies on.

Introduction of marriage and family life to the interest of the State seems to be related mainly to the political, institutional and socio-cultural reform processes put in practice to modernize and centralize the State from the beginning of the nineteenth century onward as well as the developments such as continuous wars, territorial losses, migrations and epidemic diseases. The concern of the Ottoman political authorities for the decline of the population reflects the modern state reflex, which sees the population as the source of economic, military and financial power and accepts the composition, control, regulation and surveillance of the population among its new duties. The policies and initiatives for facilitating and promoting

marriage to increase population in the Second Constitutional era was expressed with the concept of *teshil-i izdivaç*, which means assisting and promoting marriage. These policies include various undertakings such as struggling with customs and traditions that make marriage difficult, encourage and spread marriage as a population and family policy, to promote the establishment of marriage communities and to publish the matrimonial advertisement in periodicals. One of the most concrete steps taken in this regard was that the Ministry of Internal Affairs encouraged the establishment of the matrimonial associations with a circular letter (*tamim*) sent to the provinces in 1911.

The Office of Facilitating Marriage and Family Formation legitimized its opening purpose and services on the government's pronatalist policies declared its enterprise as a gain of the Second Constitutional era in its Program. On the other hand, the official writings among the Ottoman authorities on giving permission to its formal opening reveal the confusion and some reservations about the status of the Office as a community (*cemiyet*) and its mode of facilitating. Political authorities argue that the Office cannot be accepted as a community rather as a "kind of club" and state that the Office's published program does not meet the requirements of a community defined in the *Law of Communities (Cemiyetler Kanunu)* of 1909 since the Office receives registration fee, engages in financial affairs and does not include an administrative committee. After a few discussions about its formal status, Ottoman authorities decided to conceive the Office as a kind of a club carrying out commercial activities and not to prevent its formal opening. Yet, they decided to monitor its activities closely whether there is an aspect contrary to the morality and order of the society and the existing laws of the state, and if this is the case, to apply the relevant law.

Despite some hesitation about its definition of status, the permission of Ottoman authorities to the opening of *the Office of Facilitating Marriage and Family Formation* and its paid services reveals that the Ottoman society was ready to accept new and modern means of marriage. As a matrimonial agency, the Office established within the context of the Second Constitutional era and legitimized its activities with a reference to the population and family policies of Ottoman government. Yet, the Office as similar to its many European counterparts marketed the realm of seeking marriage as a commercial enterprise and opened way to the later initiatives such as publishing the matrimonial advertisement in the periodicals. In return for the fee, the Office promised a more confident and safer experience of the marriage practice to its clientele who want to marry in accordance with the particular criteria, wishes and expectations by submitting a detailed investigation statement and health report showing that the person is free from diseases to the applicants before the meeting.

KAYNAKÇA**A. Arşiv Kaynakları****Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası* (BEO). 3865/289859. (21 Şubat 1326/6 Mart 1911).

BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti* (DH.EUM.THR). 60/20.1a. (27 Şubat 1326/12 Mart 1911).

BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti* (DH.EUM.THR). 60/20.1b. (27 Şubat 1326/12 Mart 1911).

BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Tahrirat Kalemi* (DH.EUM.THR). 60/20.2. (27 Şubat 1326/12 Mart 1911).

BOA, *Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi* (DH.MUİ). 142/45 (3 Mart 1327/16 Mart 1911).

B. Matbû Eserler ve Süreli Yayınlar

Ali Seydi. (1328/1912-1913). *Terbiye-i ahlakiye ve medeniye (Mekاتب-i idadiye mahsus)*. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matb.

Cemiyetler Kanunu (1909). Mecmua-i Kavanin-i Cedide-i Osmaniyye.

Ferruh Niyazi. (1911, 20 Nisan). Teşkil-i Aile ve Teshili İzdivaç Cemiyet-i muhteremesinin tesisi münasebetiyle. *Tecelli*, 8, 12-13.

İlançılık ve izdivaç ilanları. (1914, 28 Mayıs). *Musavver Malumat-ı Nafia*, 14, 218-220.

İzdivaç. (1885, 1 Nisan). *Mecmua-i Ebuzziya*, 48, 1024-1025.

Kazım Şinasi. (1918, 4 Nisan). Şuun. *Yeni Mecmua*, 38, 237-238.

Mantegazza, P. (1316/1898-1899). *Nasil izdivaç etmelidir?* (Süleyman Tevfik, Çev.). İstanbul: Tarik Matb.

Mükerrem Belkis. (1913, 20 Eylül). İzdivaç ve usul-i izdivaç. *Kadınlar Dünyası*, 108, 4.

Teshil-i izdivaç cemiyetleri. (1911, 8 Haziran). *Şehrah*, 2.

Teshil-i izdivaç hakkında. (1910, 12 Mayıs). *Sırat-ı Müstakim*, 4 (88), 178.

Yusuf Cemil. (1330/1911). *Teshil-i izdivaç ve teşkil-i aile programı*. İstanbul: Çemberlitaş'ta Matbaa-i Osmaniye Sokağı Numara 33.

Ziya Gökalp. (1911, 8 Ağustos). Yeni hayat ve yeni kıymetler. *Genç Kalemler*, 2 (8), 138-141.

C. Kitap ve Makaleler

Altınbaş, N. (2014). Marriage and divorce in the late Ottoman Empire: Social upheaval, women's rights, and the need for new family law. *Journal of Family History*, 39 (2), 114-125. doi: 10.1177/0363199013519126.

Baloy, G. (2016). *The Politics of reproduction in Ottoman society, 1838-1900*. New York: Routledge.

Cocks, H. (2013). The Cost of marriage and the matrimonial agency in late Victorian Britain. *Social History*, 38 (1), 66-88. doi: 10.1080/03071022.2012.759774.

Duben, A. & Behar, C. (1998). *İstanbul haneleri: Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yay.

İbrahim Şinasi. (2018). *Şair evlenmesi* (R. Durbaş, Haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Karakışla, Y. S. (2002, Ağustos). Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti (1910). *Toplumsal Tarih*, 104, 26-29.

Karakışla, Y. S. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş yılları ve çalışan kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*. İstanbul: İletişim Yay.

Keçeci Kurt, S. (2015). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı. *Belleten*, 79 (286), 1073-1097.

Koç, Y. (2010). Osmanlı dönemi İstanbul nüfus tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8 (16), 171-199.

Koraltürk, M. (1997, Ekim). Milli aileye ilişkin bir belge. *Toplumsal Tarih*, 46, 23-25.

Mansker, A. (2018). Marriages by the *petites affiches*: Advertising love, marital choice, and commercial matchmaking in Napoléon's Paris. *French Historical Studies*, 41 (1), 1-31. doi: 10.1215/00161071-4254595.

Toprak, Z. (1988, Mart). Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın askerler ve milli aile. *Tarih ve*

- Toplum*, 51, 34-38.
- Toprak, Z. (1988, Mart). Osmanlı'da alafranga evlenme ilanları. *Tarih ve Toplum*, 51, 44-46.
- Toprak, Z. (1994). Nüfus. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (C. 6, s. 108-111). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de yeni hayat: İnkılap ve travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tunç Yaşar, F. (2018). II. Meşrutiyet döneminde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi: Malumat-ı Medeniye ders kitapları. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, 52, 311-342. doi: 10.18589/oa.592187.
- Tunç Yaşar, F. (2019). Evliliği kolaylaştırmak: Geç dönem Osmanlı'da izdivaç ilanları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), 2591-2609. doi: 10.15869/itobiad.616821.
- Tunç Yaşar, F. (2019). Geç dönem Osmanlı kız mekteplerinde fennî ev idaresi eğitimi: Müfredat ve ders kitapları. *Türkiyat Mecmuası*, 29 (2), 591-620. doi: 10.26650/iuturkiyat.640768
- Yüksel, A. (2014). Giresun'da evlendirme kampanyası (1864). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 208, 323-332.